

Silence out loud is een 'bestseller'

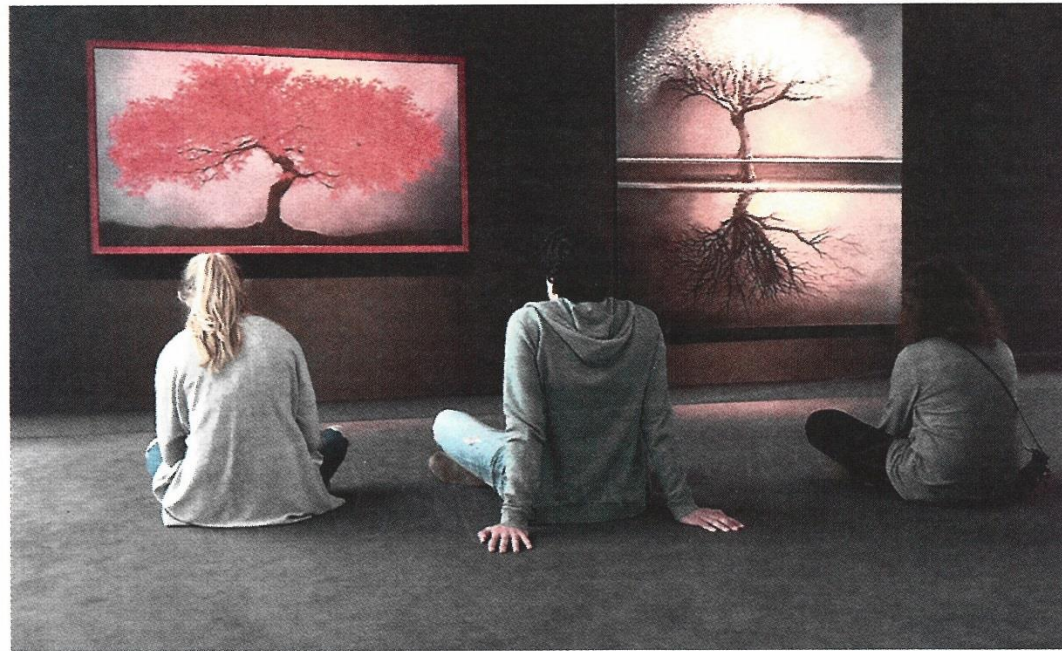

Winnie van Galen
w.van.galen@hollandmediacombinatie.nl

Bergen * Silence out loud, de door Joost Zwagerman bijeingebrachte expositie in museum Kranenburgh sluit over een paar weken af met 30.000 bezoekers. 'Het is waanzinnig goed gegaan', aldus Kranenburgh.

De cijfers verder opkrikken door Silence out loud te prolongeren, dat behoort niet tot de mogelijkheden. Volgens de afspraken gaan de werken na 12 juni retour naar de plek waar ze vandaan gekomen zijn. „Het is een eenmalige aangelegenheid geweest. Deze bruiklenen loskrijgen bij musea en particulieren, dat hangt echt op iemand als Joost Zwagerman. Het is geen werk dat ergens in een hoekje van het depot hangt”, legt Sandra Jongenelen van het museum uit.

Bijna honderd procent van de bezoekers kwam het afgelopen half jaar expliciet voor Silent out loud naar de Hoflaan in Bergen. In de eerste weken, de tentoonstelling opende op 15 december, passeerden alleen al zo'n vijfduizend bezoekers de kassa. Met een 'recordaantal op 29 december toen 720 kunstliefheb-

Leerlingen bekijken werk op de tentoonstelling Silence out loud van Joost Zwagerman

FOTO KRANENBURGH

bers langs de ruim 150 kunstwerken trokken.' Het eerste kwartaal van dit jaar waren dat er zo'n twintigduizend. Door gerekend naar half juni

komen daar nog vijfduizend bezoekers bij. Met die van december erbij, loopt de score op tot zo'n dertigduizend. En dat is 'fors boven de ver-

wachting', zegt Jongenelen. De expositie bevat in hoofdzaak werken van Belgische en Nederlandse kunstenaars en laat allerlei facetten van

de stilte zien. Jongenelen: „Zowel de reacties van de kunstkeners als de gewone bezoekers waren lovend. Iedereen is onder de indruk. Hoe dat is te verklaren: Silent out loud is een totaalconcept. Er ligt tapijt dat voor een aparte sfeer zorgt, de kleuren zijn in zwart en wit er hangen geen tekstbordjes, dat wilde Zwagerman niet, maar alleen citaten.”

Leerlingen

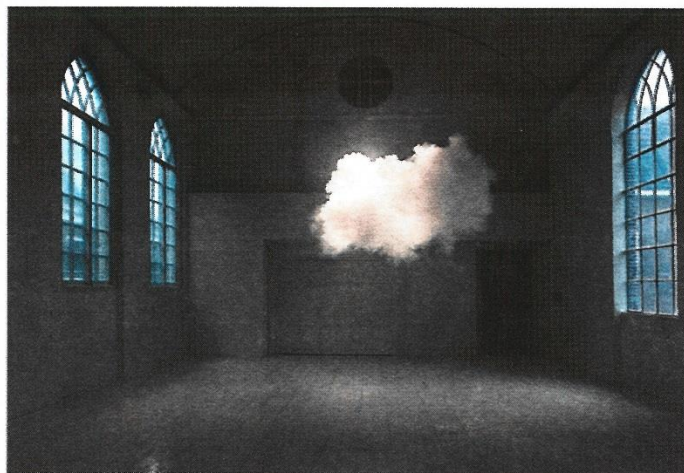
De tentoonstelling bracht een flink aantal scholieren op de been. Een deel hiervan, (leerlingen van PCC Bergen) is uitgedaagd te reflecteren op een kunstwerk en daarmee aan de gang te gaan. Vanaf 7 juni is hun werk, vijftig in totaal, te zien Taqazaal van Kranenburgh.

Daarnaast maakten leerlingen van het Bonhoeffercollege in Castricum een audiotour, speurtochten en filmpjes. In het laatste weekeinde van 11 en 12 juni kunnen bezoekers het resultaat bekijken. Op Silence out loud hangt werk van toonaangevende (internationale) kunstenaars onder wie Marlene Dumas, Luc Tuymans en Rineke Dijkstra. Maar ook van minder bekenden onder wie Sarah van Sonsbeeck. Zwagerman werkte twee jaar aan de voorbereiding.

'SILENCE OUT LOUD'

★★★★☆

Een van de lievelingswerken van Joost Zwagerman, die bij leven de tentoonstelling samenstelde. *Nimbus II* van Berndnaut Smilde.

FOTO PETER COX

Beleef de stilte

WAT: expositie

WAAR: Kranenburgh, Bergen

WANNEER: tot en met 12 juni 2016

INFO: kranenburgh.nl

Wat is stilte? De afwezigheid van geluid? Of doen we met deze fantasievolle definitie de stilte te kort? Schrijver en kunstliefhebber Joost Zwagerman stelde voor Kranenburgh de tentoonstelling *Silence out loud* samen en toont hiermee zijn visie op het thema stilte in de kunst.

In de loop der eeuwen hebben veel kunstenaars de stilte geprobeerd te verbeelden. Maar hoe doe je dat? Stilte kun je niet zien. Het eenvoudige gegeven stilte blijkt bij nadere bestudering een uiterst complex thema. Zoveel kunstwerken, zoveel soorten stilten.

Stilte heeft voor iedereen een andere betekenis, die per moment kan verschillen. Stilte kan saai en vervelend zijn, maar ook fijn en rustgevend. Zwagerman zelf sprak van een onderschatte levensvoorwaarde. „Stilte is als ademhalen: geen mens kan het zonder adem én zonder stilte stellen.”

Zwagerman kreeg van het museum de vrije hand en koos bijna honderdvijftig werken uit van vrienden, generatiegenoten en kunstenaars die hij bewonderde, zoals Marlène Dumas, Luc Tuymans, Rineke Dijkstra en Erwin Olaf. Hij onderscheidt diverse soorten stilte en spreekt onder meer van de witte stilte, de religieuze stilte, de landschappelijke stilte, de noodgedwongen

stilte en de lege stilte. Het is verrassend te zien hoe uiteenlopend de kunstenaars met het thema omgaan.

De expositie is zeker geen eerbetoon aan de onlangs overleden Zwagerman. Misschien kunnen we beter spreken van een erfenis. Of het nu in een essay was, in een stuk in de krant of tijdens een optreden op de televisie: Zwagerman wilde zijn publiek laten ervaren wat kunst met je dóet. En dat is precies wat deze tentoonstelling beoogt. Er zijn geen zaaltaksten (wel een klein boekje met een toelichting) en het publiek wordt uitgenodigd de expositie vooral te ondergaan. En het werkt. Loop door de expositie en beleef de stilte.

Wietse Schmidt

FOTO: PETER H. TOKOPEUS

Bezoekers moeten hun schoenen uitdoen.

Expo · Stille kunst

Joost Zwagermans interpretatie van stilte

Van alles kan kennelijk als stil worden ervaren. Schrijver Joost Zwagerman (1963-2015) selecteerde voor de tentoonstelling *Silence Out Loud* op basis van dit ene thema zo'n 150 kunstwerken die vaak hemelsbreed van elkaar verschillen. Er zijn kleine, intieme werken, maar ook metersgrote. Er zijn abstracte schilderijen, sommige volledig wit. Andere doeken stellen in bonte kleuren juist herkenbare tafereelen voor. De bezoekers moeten slofjes aan, om de stilte zo veel mogelijk intact te laten.

De dubbelzinnige tentoonstellingstitel roept vragen op. Kan

een vuurrode boom stil zijn? Een kapot gegooide glazen kubus? Een schilderij van een vagina of van een miskraam? In al deze gevallen zullen velen eerder het tegendeel denken.

Wat Zwagerman daarin aan stilte herkende, is daarom moeilijk te doorgronden. Was het vooral iets waarnaar hij verlangde? Of zag hij het er werkelijk in? Wat stil is, is blijkbaar heel persoonlijk. — Mischa Andriessen

 Silence Out Loud, t/m 12 juni, museum Kranenburgh, Bergen, kranenburgh.nl

Jymans, *Silent Music*, 1993, olieverf op doek, 83,5 x 73,5 cm, collectie Stedelijk Museum Amsterdam

Zwagermans stilte kent vele vormen

Tekst & Beeld Eric Beets

We hadden samen begin 2015 een prachtige avond en later contact via Messenger. Joost had met veel mensen contact. Hij communiceerde dat het een lieve lust was. Er bleek echter een andere kant aan die overloed aan woorden en tekens die hij op zijn medemens losliet. Er was ook een stille Joost. Een stilte in hem, die zowel bevrijdend als bedreigend was.

Kranenburgh

We hoorden van de zomer dat het niet goed met Joost ging, dat hij zwaar depressief was. Hij zou nog langskomen om naar mijn schilderijen te kijken en een kunstenaar in Schagen te bezoeken. Het is er nooit van gekomen. Joost hield van West-Friesland. Als hij het moeilijk had bezocht hij het vlakke land dat hem zo bekend was. Hij hield ook van Bergen, waar zijn grote held Lucebert woonde. Joost had zich ingespannen voor het huidige museum Kranenburgh. Hij voerde een pleidooi om daar een tentoonstelling over Lucebert te houden. Dat is gebeurd, we konden genieten van een ongeënd originele en toegankelijke Luceberttentoonstelling.

Silence out loud

Het voorstel werd aan Joost gedaan om in Kranenburgh als BN'er en gekend beeldende kunstpromotor een tentoonstelling naar eigen smaak samen te stellen. Joost ging aan de slag en deed heel veel voorstellen, ook weer een overdaad, aldus Marianne van Gils (conservator van Kranenburgh). 'Het moest worden ingeperkt en dat gebeurde nog in overleg met Joost. De expositie kreeg als titel 'Silence out loud'. Het thema blijft echter stilte', aldus Van Gils. Het thema is onderverdeeld in verschillende soorten stilte, bijvoorbeeld witte stilte, de stilte van de monniken, onderwaterstilte, landschappelijke stilte en stilte door niet kunnen of willen communiceren. Je loopt een parcours

en komt de diverse thema's vanzelf tegen.

'Vooral de eerste ruimte, die voor het grootste gedeelte uit witte kunstwerken bestaat, wordt als zeer indrukwekkend ervaren. Er is werk van onder anderen Ad Dekkers, Jan Schoonhoven, Jan Andriess en Robert Ryman te zien. Het publiek is zeer positief en wordt ook daadwerkelijk bij de expositie betrokken, maar dat dient men zelf te ontdekken.'

Wonderlijke eenheid

'Er zijn video's van Erwin Olaf en Marijke van Warmerdam en bijvoorbeeld een interessante installatie van Sarah van Sonsbeeck. In totaal kun je kunstwerken van 75 kunstenaars bekijken. Het blijkt een wonderlijke eenheid te zijn. Ik had vooraf niet gedacht dat de tentoonstelling zo coherent zou zijn. Dat is aan Joost te danken. Hij koos een aantal kunstwerken die niet alleen mooi

Chi Peng, *Mood is never better than memory - June*, 2000, foto (C-print), 146 x 300 cm, collectie De Heus-Zomer

en/of emotioneel beladen zijn, maar ook de eenheid van 'Silence out loud' benadrukken.' We krijgen een rondleiding en ervaren dat Zwagerman een tentoonstelling heeft gemaakt die je indrukwekkend kunt noemen. Het zijn veel kunstwerken, maar ze blijken een geheimzinnig verband met elkaar te hebben. Ook de mindere werken passen in een groter geheel dat voelbaar is.

Eerbetoon

Het is naast een overzichtsexpositie een soort eerbetoon aan Joost Zwagerman geworden. We zien via de kunstwerken zijn visie op kunst. Het is duidelijk dat Joost niet de vrolijkste man is geweest, hij hield van verstilde kunst die soms

bijna fluisterend tot je komt. Je kunt er echter niet om heen: het is meer dan een samenstelling van kunstwerken. Misschien is 'Silence out loud' in zijn geheel wel een kunstwerk. Marianne van Gils benadrukt dat stilte veelvormig blijkt te zijn: 'Stilte is niet saai.' Joost is stad en land afgegaan om de kunstwerken te zoeken. 'We hebben alle werken kunnen krijgen, behalve als ze te kwetsbaar voor vervoer waren of al uitgeleend.' Lopend door de tentoonstelling ervaar je stilte en dat geldt ook voor de medebezoeker. Als iemand iets te luid praat, krijgt hij gelijk een bedenkelijke blik toegeworpen. Men corrigeert elkaar en wil de (diepe) ervaringen ongestoord in tact houden.

Zeggingskracht

Deze houding, die toch al bij een museum hoort, wordt in Kranenburgh uitvergroot en bepaalt mede de zeggingskracht van de expositie. De werken ogen soms kwetsbaar en fragiel, dan weer stoer en vol van een bepaalde stellingname. De stilte is tastbaar geworden en dat lijkt mij precies de opzet van deze geslaagde tentoonstelling. Ga naar Bergen en ervaar de religieuze stilte, de stilte van de gewone objecten, de afwe-

zige stilte, het zoeken naar of gevangen zijn in stilte, stillezens, schijnbare stilte, stille kamers, de stilte van het lichaam en het grote zwijgen.

'Silence out loud. Tentoonstelling van Joost Zwagerman' is t/m 12 juni 2016 te zien in Kranenburgh, Bergen.

www.kranenburgh.nl

Er valt bijna niet aan te ontkomen om in deze tentoonstelling een afscheidsboodschap te zien

Oorverdovende stilte

Chi Pang, 'Mood is never better than memory (June)', 2000, C-print collectie DE HEUS ZOMER

Desirée Dolron, 'Xteriors XVI', 2001-2013 DESIRÉE DOLRON COURTESY OF GRIMM, AMSTERDAM

Bernadua Smilde, 'Nimbus d'Aspremont', 2012, Cibachroom op aluminium, collectie Manders. FOTO: PETER COX

Jost Zwagerman brengt met zijn laatste tentoonstelling een ode aan de 'eeuwige waarheid van de stilte'.

TEKST Hanny de Lang

Een 'onontkoombare' tentoonstelling wilde Jost Zwagerman maken, over het thema 'stilte'. Stilte kun je niet zien, toch hebben in de loop der eeuwen tal van kunstenaars geprobeerd dit fenomeen te verbeelden. Dat intrigeerde de schrijver. Het was een langekoesterde droom om er een expositie over te maken. Van museum Kranenburg in Bergen (NH) kreeg hij eind 2012 carte blanche. Deze zomer stond de tentoonstelling 'Silence Out Loud' nagenoeg in de steigers. Zwagerman had 150 werken van 80 Nederlandse en Vlaamse hedendaagse en moderne kunstenaars geselecteerd en teksten geschreven. De inrichting van de expositieruimten had hij ook met op papier vastgelegd, toen hij - vijf dagen later - op 8 september uit het leven stapte, op 51-jarige leeftijd. Het museum besloot, in overleg met de familie, om de tentoonstelling door te laten gaan.

In museum Kranenburg is het nog nooit zo druk geweest als nu. Er zijn dagen dat er wel zevenhonderd mensen komen kijken naar 'Silence Out Loud'. Bij eerdere goedlopende exposities trok het museum nooit meer dan vijf-honderd bezoekers per dag. Die belangstelling kan opgevat worden als een postuum eerbetoon aan Zwagerman die altijd zo flamboyant getuigde van zijn passie voor kunst. Of hopen bezoekers via deze tentoonstelling in het hoofd van de overleden schrijver te kunnen kruipen? Gaan ze zijn teksten anders interpreteren? Met andere ogen kijken naar de selectie die hij maakte?

Er valt haast niet aan te ontkomen om in deze tentoonstelling een afscheidsboodschap te willen zien. Dat begint al bij de entree, waar een citaat getuigt van het verlangen van Zwagerman naar stilte. "Stilte is een onderschatte levenswaarde. Stilte is als ademhelen: geen mens kan het zonder ademen én zonder stilte stellen."

Eeuwiges waarheid
Toch wees niets crop dat hij met deze expositie zijn leven wilde afsluiten. We zullen de neiging dus moeten weerstaan om er met andere ogen naar te kijken dan we zouden hebben gedaan als Zwagerman had geleefd. Waarom was hij zo gefascineerd door het fenomeen stilte in de beeldende kunst? Bij de voorbereiding schreef hij dat hij een tentoonstelling wilde maken waarin, "in onze tijden van kakofonie en hoogtonigheid, de eeuwige waarde en, schrik niet, de eeuwige waarheid van de stilte wordt verbeeld, die stilte waarvoor Mark Rothko ooit zei (...): 'Silence is so acute'."

Twee dwingende vragen hielden hem bezig: Hoe kun je in deze tijden van tumult en eeuwige acceleratie, aangewezengeeld door luidruchtige sociale media, nog stilte verkrijgen? En: Hoe kun je die stilte echt ervaren in een wereld waar die stilte steeds zeldzamer lijkt te worden?

Wat de bonte selectie kunstenaars op de tentoonstelling bindt is dat ze allemaal proberen

stilte te verbeelden. Maar zoveel kunstwerken, zoveel soorten van stilte zijn er ook. Om er geen ratjetoe van te maken, zijn ze ondergebracht in categorieën als de witte stilte, religieuze stilte, de stilte van de lege, van de abstracte, landschappelijke stilte, onvrijwillige stilte, stilte als noodlot en de stilte van de in zichzelf verzonken mens.

De tentoonstelling ze stroomt, met overwegend witte werken. Verbeelden de witte, abstracte reliëfs van Jan Schoonhoven, de witte acrylplaten van Jan Andriese die volmaakte 'Klokke V' van Don Brown? Of zijn het juist de lege landschappen van Chi Pang, Willem van Althuis, Anke Roder en Koen Vermeele of die lege kamers van Luc Tuymans die alle niks weg halen?

Intens zwart
Halverwege kantelt de verstukte, laast mystieke sfeer abrupt met de doeken van Maaik Schoorel, zo intens zwart dat de ogen ervan gaan suizen. Nog heftiger wordt het met de tafelen die Ronald Ophuis schildert. Hij verbeeldt de oververdovende stilte die je kunt ervaren nadat er iets verschrikkelijks is gebeurd. Dat stilte keihard kan binnenkomen, laat ook Sarah van Sonsbeek zien met haar glazen kubus waarin ze stilte had 'verpakt' en die met stoepglets werd vernield.

De expositie is prachtig in balans. Tussen de werken die bij wijze van spreken door de geluidgrens heen gaan, kun je weer even op adem komen met verstilde intermezzo's als de zelfgeschapen wolk van Bernadua Smilde, de zwevende ballonnen van Fiona Tan, het lijf schilderij 'Pier & Ocean' van Robert Zandvliet en de serene portretten van Desirée Dolron.

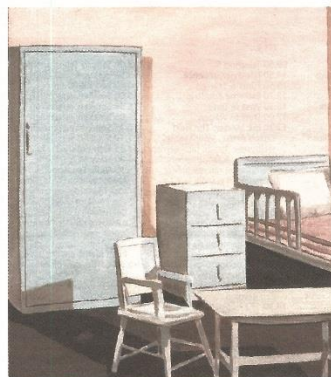
Het museum liet de selectie volledig aan Zwagerman over. Lopen over de tentoonstelling is het alsof hij er zelf bij is en laat zien hoe mateloos hij kon genieten van de meest uiteenlopende kunst. En hoe gulzig hij heeft gepraat in musea en ateliers, op zoek naar passende werken. Maar ook hoeveel moeite hij heeft genomen om op de rem te trappen. Zo hangen van een aantal door hem bewonderde kunstenaars meerdere werken, terwijl dat er soms ook wel minder hadden moeten zijn.

Maar je vergeet niet hem als je hoort dat hij wel vier tentoonstellingen had kunnen vul-

len. Storend is wel dat tekstbordjes ontbreken. Die zouden volgens het museum afbreken aan het kijken. Maar je wilt toch in een oogopslag kunnen zien waar je naar kijkt, in plaats van in een boekje te moeten zoeken.

Dat doet weleer niet af aan de impact van deze tentoonstelling: een overtuigende ode aan de stilte.

*****
Silence out loud. (1m 12 juni) in Museum Kranenburg, Bergen (NH)

Luc Tuymans, 'Silent Music', 1993, olieverf op doek.

Ronald Ophuis, 'Miskraam', 2014, olieverf op doek.

Jaroussky & Gauvin
In Partenope van Händel
Zondag 17 januari, 14.00 uur
Koninklijk Theater Carré
Kaarten vanaf 35,-
kijk op carre.nl

Na Boulez de zondvloed?

Klassiek & zo Peter van der Lint

Boulez est mort! Het kan u niet ontgaan zijn dat componist Pierre Boulez deze week op 90-jarige leeftijd overleed. Het einde van een tijdperk. Ik schrijf de eerste zin van deze column daarom wat dramatisch als een uitroep, en op 23 Frans. Om hem daarmee dichterbij de beroemde uitroep te brengen waarmee Bernardo Bertolucci zijn grootste film-epos 'Novecento' (1976) laat beginnen: 'Vivì il morto!'.

Verdi overleed in januari 1901 toen de nieuwe eeuw net één jaar oud was. En ook Verdi was bijna 90 jaar oud toen hij overleed. Zijn dood was een mooie afsluiting van een hele periode. Boulez overleed in januari 2016 - het nieuwe millennium is er al wel langer, maar toch is zijn dood, net als die van Verdi, de afsluiting van een epoeche in de muziekgeschiedenis.

Er is een verschil. Verdi liet in 1901 potentieel erfgename achter. Zijn postie als belangrijkste en meest succesvolle, Italiaanse operacomponist werd al meteen ingenomen door Giacomo Puccini. Diens 'Tosca' ging in 1900 in wereldpremière. Ook al in januari! Welbeschouwd had Bertolucci zijn

filmische kijk op de nieuwe eeuw, op 1900 - novocento - dus misschien beter kunnen beginnen met een referentie aan de eerste voorstellingen van 'Tosca' in het destijds politiek onrustige Rome.

Boulez heeft in tegenstelling tot Verdi geen erfgename. Boulez moet het zonder zijn eigen Puccini doen. Hij was leider van een hele invloedrijke groeping, de Darm-

stadt-school, maar hij maakte gek geen school. De andere grootheden uit Darmstadt - Maderna, Nono, Ligeti, Berio en Stockhausen - zijn allemaal al dood. Boulez was de laatste dier Mohikanen. Het is niet zo dat Boulez ooit geïsoleerd heeft: 'Après moi le déluge'. Het was vast niet zo dat het hem niets kon schelen wat er al na hem met de muziekgeschiedenis zou gebeuren. En op de keper

beschouwd kwam die zondvloed er toch, maar eerder in de hoeveelheid totaal verschillende muziekstijlen, waarbij er niet een zo dominant werd als die van Boulez.

In dat opzicht is Boulez te vergelijken met iemand als Richard Wagner. De enorme invloed van Wagner als componist en essayist op de muziek van de tweede helft van de 19de eeuw is vergelijkbaar met die van Boulez. In de tweede helft van de 20ste eeuw. Musica loog Richard Taruskin bedacht voor de verstrekkende invloed een term: *Das Führerprinzip*.

Boulez, die ooit provocerend riep dat je alle 19de-eeuwse operagebouwen beter in de fik kon steken, componeerde de zelf nooit een opera. Volgens sommigen was dat omdat hij te zeer onder de indruk was van Bergs 'Wozzeck'. Maar hij dirigeerde later wel regelmatig in die 'conservatieve bobwerken'. Nota bene ook in Wagners Bayreuth, waar ik hem een lucide Parsifal hoorde dirigeren. Wagner kreeg zijn operas uit dankzij Ludwig II, Boulez kreeg muzikant veel voor zijn operas met hulp en geld van achtervolgende Franse presidenten. Ook daarin waren Wagner en Boulez verwante geesten.

Kabinetje met een verrassende inhoud

de aanwinst Stedelijk Museum Alkmaar

Eeuwenlang stond dit zeventiende-eeuwse kabinetje op landgoed Nijenburg in Heiloo. De bewoners noemden het al tijd 'Luthers kastje'. De verklaring daarvoor schuilt aan de binnenkant. Het kastje heeft tien lades die verstopt zitten achter een deurtje. Als je dat opent, komen er beschiederingen te voorschijn, niet alleen op de achterkant van het deurtje en de voorkant van de lades, maar ook op de bodem van de lades. Daar is onder meer Luther afgebeeld.

Het Stedelijk Museum Alkmaar heeft dit kastje onlangs aangekocht, met steun van de Vereniging Rembrandt, het VSB Fonds en de erven J. Smethuis-van Forest. Omdat het zo'n curieus meubel is dat veel vragen oproept, heeft het museum er meteen een kleine tentoonstelling aan gewijd. Historicus Markoes Huislaak stelde die samen en schreef ook een publicatie.

Eigenlijk is dit kabinetje een allegaartje. Het werd in het derde kwart van de zeventiende eeuw samengesteld uit gebruikte en nieuwe onderdelen. Het is niet bekend voor wie het is gemaakt. Aan de buitenkant is het geen opvallend meubel. Het is aan drie kanten voorzien van marquetterie, een soort legpuzzel uit stukjes hout. De verrassing schuilt in het kastje. Als het deurtje open gaat, wordt aan de achterkant ervan een bijbels tafereel zichtbaar van Christus en de Samaritanse vrouw. Op de fronten van de negen kleine lades en de grote

Luthers kastje van Nijenburg, beschilderd door Susanna van Steenwijk, (hoogte 55,5 cm, breedte 69 cm, diepte 45,5 cm) ca. 1660-1680. FOTO MUSEUM ALKMAAR

Eigenlijk is dit een allegaartje, samengesteld uit gebruikte en nieuwe onderdelen

grote lade nederen is een bloemstilleven geschilderd. Dat komt vaker voor. Ongewoon zijn de schilderingen op de bodem van de lades. In de kleine lades zitten de portretten verstoppt van hervormers in theologie, onder wie Erasmus, Luther en Galvin. Op de bodem van de grote

lade is een protestants kerkerinterieur afgebeeld, gesignéerd door de onbekende schilder Susanna van Steenwijk. Haar signatuur staat ook op de bijbelse voorstelling op de deur.

Beide panelen zijn 1664 gedaarde. Dat is opmerkelijk, omdat Susanna van Steenwijk-Gaspool waarschijnlijk in 1664 in Amsterdam is gestorven. Het is niet bekend wanneer ze precies geboren was, waarschijnlijk na 1601. Ze was getrouwd met de schilder Hendrick van Steenwijk en maakte waarschijnlijk net als hij vooral akerntuurschilderijen, met name kerkerinterieurs.

HENNY DE LANGE

STILTE

Ik mis Joost Zwagerman. Hier en daar zag ik zijn gezicht in een oudejaarsoverzicht bij de bekende Nederlanders die overleden in 2015. Ik schrok er weer van: zo jong gestorven en daar nog zelf voor gekozen ook. Ik kende hem niet heel goed maar genoeg om vast te stellen dat hij behalve een talentvol schrijver ook een aardig mens was. In een van zijn gedichten beschreef hij het onstilbare verlangen om er niet meer te zijn. Dat 'onstilbare' verlangen leidde tot een dramatische beslissing. Het is te begrijpen dat iemand die zo naar de dood verlangt uit het leven stapt, al zullen er nabestaanden zijn die dat begrip nog niet en misschien nooit kunnen opbrengen.

Het gedicht waaruit ik citeer is in grote letters te lezen op glasplaten in het museum Kranenburgh in Bergen (NH). Daar is tot juni de tentoonstelling te zien die Joost nog net voor zijn

dood kon samenstellen. Prachtige schilderijen van allerhande beroemde kunstenaars. De titel is *Silence out loud*.

Mooier is de ondertitel: 'Stilte is als ademhalen'. Woorden die door de dood van gastconservator Zwagerman een zware lading meekregen. Bij binnenkomst zie je hem op videoschermen druk gebarend praten over kunst in *De Wereld Draait Door*. Geluid uit. Stilte. De bezoekers wordt gevraagd schoenen uit te trekken en te vervangen door sloffen die voor dit doel beschikbaar zijn. Stilte. Je gaat tegen elkaar fluisteren als in een kerk, je weet niet precies waarom maar de omgeving dwingt het af: stilte.

In de museumwinkel liggen alle boeken die Joost over kunst schreef, uitgestald. Stille getuigen van een creatief mens. Joost woonde nog niet zo lang in Haarlem bij mij in de buurt. 'Ik ga hier voorlopig niet meer weg,' zei hij vorig jaar. Nu is het 2016 en ik mis Joost.

Koen Vermeule, Nachtlandschap, 1999

De immense intensiteit van stilte

Door onze redacteur Daan van Lent

Begin september was Janneke Hooymans voor de laatste keer thuis bij Joost Zwagerman in Haarlem. De tentoonstellingsvormgever had alle 150 kunstwerken uitgeknipd die Zwagerman had geselecteerd voor zijn tentoonstelling in museum Kranenburgh in Bergen. Aan tafel gingen ze samen schuiven en puzzelen. „Ik was opgelucht”, zegt Hooymans. „Na twee jaar hadden we een definitieve lijst van werken en een definitieve inrichting.”

Zwagerman stuurde die dag een mail naar Kees Wieringa, directeur van Kranenburgh. „Na een zeer zinnig en vruchtbaar overleg met Janneke is de indeling nu voltooid”, schreef hij. Vijf dagen later bevestigde de schrijver zijn leven. „Die mail lees ik daardoor toch met andere ogen”, zegt Wieringa. „Door zijn overlijden ga je alles anders zien, maar dat moeten we misschien helemaal niet doen.”

Zondag is de officiële opening van *Silence out loud*. Die verleiding is groot om die te zien als een afscheidsoffertje, zeker in combinatie met zijn boek *De Stilte Van Het Licht*, dat de dag na zijn overlijden verscheen, en de gedichten in de bundel *Wakend Over God* die eind januari verscheen. Kunstenaars en musici reageren op zijn keuzes, correspondentie of teksten te herinterpreteren na zijn overlijden. Maar ze weten ook dat het niet meer dan speculaties zijn.

Joost Zwagerman

Stilte die niet rustig maar luidkrachtig is, dat was wat Joost Zwagerman wilde laten zien. In museum Kranenburgh in Bergen opent volgende week de tentoonstelling die hij wel voorbereide maar niet afmaakte, *Silence out Loud*.

Joost Zwagerman

„Joost was heel zelfverzekerd over de tentoonstelling. Het was een lang gekoesterd droom”, zegt zijn goede vriend en kunstenaar Harald Vuigt. „We wisten allemaal van zijn depressies. Maar niets voers erop dat hij met deze tentoonstelling het leven wilde afsluiten. En nu zullen we de tentoonstelling toch zien als zijn magnum opus. Terwijl hij dat misschien helemaal niet zo heeft bedoeld.”

Gewelddadige stilte

Het idee voor de tentoonstelling ontstond drie jaar geleden. Wieringa, nog maar net directeur van Kranenburgh, nodigde Zwagerman uit in het museum in Bergen. „We liepen door het casco van ons net voltooid nieuwe gebouw en de ideeën bareden op wat hij in die ruimte kon doen. Ik dacht: wat zou het mooi zijn als hij een tentoonstelling zou kunnen maken waardoor het publiek een kijkje in zijn hoofd zou kunnen nemen.”

Ze bleken een gezamenlijke liefde te hebben voor de fotograaf Sanne Sannes, bekend in de jaren zestig om zijn grofforrelige foto's van naakte modellen. Wieringa, Sannes is in 1967 tegen een boom gereden met drie fotomodellen in zijn auto. Joost was gefascineerd door het geluid nu ze'n klap. Dat deed hij nu door hard met zijn vuist in zijn hand te slaan. En de stilte daarna te laten klinken. Zo ontstond het idee om een 'gewelddadige tentoonstelling' aan stilte te wijden. Bij stilte denk je aan sereniteit, maar dit is een luidruchtige stilte. Joost kwam direct met de titel. *Silence out loud*. Ook het openingsbeeld had hij al voor ogen: een still uit de video *Relation Work & Detour*, waarin Marina Abramovic en Ulay

schreeuwend tegenover elkaar staan. „Eind 2012 presenteerde Wieringa zijn plannen voor het museum 'aan de bobo's in en om Bergen'. De avond daarvoor, beide Joost. Of hij ook iets mocht zeggen. Hij heeft de hele nacht aan zijn teksten schrijven.” Aan dat publiek hield Zwagerman voor dat deze tentoonstelling 'onontkombaar' moest worden, een tentoonstelling waarin, in onze tijden van kakofonie en hoogtonigheid, de eeuwige waarde en, schrik niet, de eeuwige waarheid van de stilte wordt verbeeld, de stilte waarover Mark Rothko ooit zei, (...) : „*Silence is so accurate.*”

Zwagerman kreeg van Wieringa de opdracht om zelf bij musea, galeries, verzamelaars en kunstenaars de werken los te krijgen. „Hij kon werken van bekende kunstenaars krijgen, waar wij als Kranenburgh niet makkelijk aan komen.”

Zo stuurde Zwagerman al snel een mailtje naar het Stedelijk in Amsterdam, met het verzoek of hij een werk van Robert Rymen en een van Luc Tuymans mocht lenen. „Wij voldeden daar graag aan”, vertelt Bart Rutten. Hoofd Collecties. Zees werken van het Stedelijk hangen er nu in Bergen. „Alleen een wit werk van Malevitsj hebben we niet ter beschikking gesteld. Daarvoor kunnen we het risico niet nemen. Maar verder zijn we ruimhartiger geweest dan anders, hij heeft zoveel voor ons betekend als ambassadeur voor de moderne en hedendaagse kunst.” Hendrik Driessen, directeur van De Pont in Tilburg, ontving een mail met een wensenlijst van 25 kunstwerken. „Kort, snel en efficiënt, als een soort bestelling. Normaal gaat dat iets formeler”, vertelt Driessen. „Voor acht werken hebben we

het kunnen honoreren. Andere zitten in onze vaste opstelling of zijn te gecompliceerd om te vervoeren. Dat realiseerde hij zich niet zo. Hij dacht in grote lijnen. Dat het wel doorgedrukt kan worden.” Waar Zwagerman efficiënt was met zijn mails aan musea, stapte hij in zijn auto om kunstenaars in hun atelier te bezoeken. Wieringa kreeg verslag via mails en telefoontjes. Soms als hij nog in een studio was. „Vanuit het atelier van Thom Pasley in Zwolle stuurde Joost een foto van een van diens bedden van blote vrouwen met wapens. 'Kees, kan dit wel?' Ja, absoluut”, zei ik. „Dan gaan we ervoor”, was zijn antwoord. Ik hoop dat het goed gaat. Dat beeld is zo kolossaal dat het door de vloer zou kunnen zakken.”

Drie keer ging Zwagerman naar Antwerpen naar de studio van Luc Tuymans, met wie hij de afgelopen jaren ook enige keren samen optrad. „Schilderingen moeten, willen ze effect hebben, de immense intensiteit van stilte hebben, een opgevoelde stilte of lege”, zo citeert hij Tuymans de inleiding van *De Stilte van het Licht*. „Heeft hij mij geciteerd in zijn boek? Wat heeft hij dan geciteerd? Ja, daar sta ik nu steeds achter”, zegt Tuymans. Van de zoekers is hem bijgebleven hoe intensief Zwagerman keek. „Veel mensen lopen vrij snel langs al die werken. Joost kon heel lang voor een kunstwerk blijven staan.” De jonge kunstenaar Sarah van Sonsbeek kreeg via haar galerie een lange mail. „Daarin verontschuldigde Joost zich dat hij me niet kende en schreef dat hij graag langs wilde komen, omdat stilt het centrale thema is in mijn werk. Het speet hem dat hij zijn boek al had ingele-

oost kon heel lang voor een kunstwerk blijven staan

Luc Tuymans kunstenaar

ZWAGERMAN

2 exposities

De tentoonstelling *Silence out loud* in Kranenburgh in Bergen opent op 2 a. dinsdag voor het publiek en is te zien tot 12 juni.

In De Pont Museum in Tilburg worden tot 13 maart de kunstwerken getoond die Marc Magdiers maakte bij 12 nieuwe gedichten van Zwagerman.

verd”, vertelt ze. „Ik kende hem alleen van televisie. Ik was *star struck* toen hij in mijn atelier stond. Hij had een schriftje bij zich en maakte aantekeningen bij alles wat ik zei, als een overijverige student op de eerste rij van de collegebanken. Hij luisterde heel intensief en dat is best bizar bij iemand die je alleen maar kent als uitbundig pratend op televisie. Hij is meer dan twee uur gebleven. Ik denk dat we ons versant voelden in het idee dat stilte ook bekkemend kan zijn.”

Acht werken zijn er van Van Sonsbeek te zien in Bergen. „We hebben ze samen uitgezocht. Hij wilde per se het werk *One Cubic Metre of Broken Silence*. Dat is een glazen kubus waarin ik de stilte had gestopt. Toen deze nog bij Museum De Paviljoens in Almere stond, is die in diggelen geslagen. Met schreuren hangt hij aan elkaar. Die vernieling van de stilte vond Joost interessant”. Stilte die is kapagemaakt, is kerharde stilte”, zei hij.”

Marc Mulders weet nog dat Zwagerman hem twee jaar geleden op een mistroostige donkere dag bezocht in zijn atelier op landgoed Baest bij Eindhoven. „Voor hem was het net of ik ver van de wereld in een kansen-grijseluchtige voorde. Maar het klikte direct, ook al komen wij uit volstrekt verschillende werelden. Hij uit de wereld van postmodernisten die vaak heel nihilistisch zijn, ik al jaren bezig met religie en ambacht. In de lange correspondentie die wij sindsdien voerden, merkte we dat we met dezelfde thema's bezig waren”, vertelt Mulders. „Dat hij ook met zijn omgang met het geloof streefde.”

Mulders stelde voor een nieuw werk te maken. „Jnt crucifixen van glas als tekenen van liefde, als een terugkeer naar de bron. Er is veel verkeer gegaan door religie, maar de oorsprong is goed. Aan de voet van een crucifix heb ik een beeld geplaatst van Damien Hirst die zijn met diamant ingelegde schedel kust. Als symbool van de perversiteit en financiële dominantie in de hedendaagse kunstwereld.”

Stilte ervaren

Vlak voor de zomer vroeg Zwagerman aan Mulders om 12 werken te maken bij gedichten die hij vooruitlopend op zijn bundel *Wakend over God* in een beperkte oplage van 99 wilde publiceren. „Ik kreeg die gedichten en was zo geraakt. Hij roept God ter verantwoording, is doemsoedig, vraagt 'God, waar ben je', hij wil hem aanraken. Ik besloot geen nieuwe werken te maken. Ik had ze al allemaal al gemaakt. Ik moest mijn klanken samenvoegen met die van Joost. Het was een samenkomst van ons.” Tot maart hangen deze werken en gedichten in Museum De Pont in Tilburg.

In het verzamelen van werken voor de tentoonstelling in Bergen is Zwagerman „helemaal losgegaan”, stelt Wieringa.

Na twee jaar kondigde de vier musea vol met de werken die hij bij elkaar had gebracht. Van sommige kunstenaars als Jeroen Henneman of Willem van Althuis had hij vooral of veertien werken, hij be-greep zelf ook dat dat niet kon. Maar over alle werken kon hij obsessief praten. „Doorgaan of niet met de tentoonstelling? Dat was de vraag waar Wieringa zich na de dood van Zwagerman voor gesteld zag. „We hebben contact opgenomen met de familie”, zeg hij. „Adeven gaf aan dat we in de greet van Joost door moesten gaan.” Namens de familie gingen zijn vrienden Harald Vuigt, Pieter Bijwaard en Pieter Boskma naar Bergen. Vuigt: „Wij wilden bewaken dat het concept van Joost bewaard zou blijven, dat er niet nog allerlei werken aan toegevoegd zouden worden van kunstenaars die Joost nog een laatste eerbetoon wilden bewijzen.”

Janneke Hooymans heeft verder uitgezocht hoe vorm te geven aan stilte. Er ligt in het hele museum tapijt. Bij de ingang moet je je schoenen uitdoen. Lichte schil-deringen hangen op donkere wanden. Bij de werken hangen geen naambordjes. „Wij wilden dat iedereen echt gedwongen wordt naar de kunstwerken te kijken, zonder afgeleid te worden. Dan kun je de kunst ervaren, de stilte ervaren.”

Wieringa: „Hij wilde heel Nederland laten sidderen, zei hij steeds.”

DE STAD UIT

Kom uit je *comfort zone*, pak de fiets of de trein en bezoek deze evenementen buiten de stad.

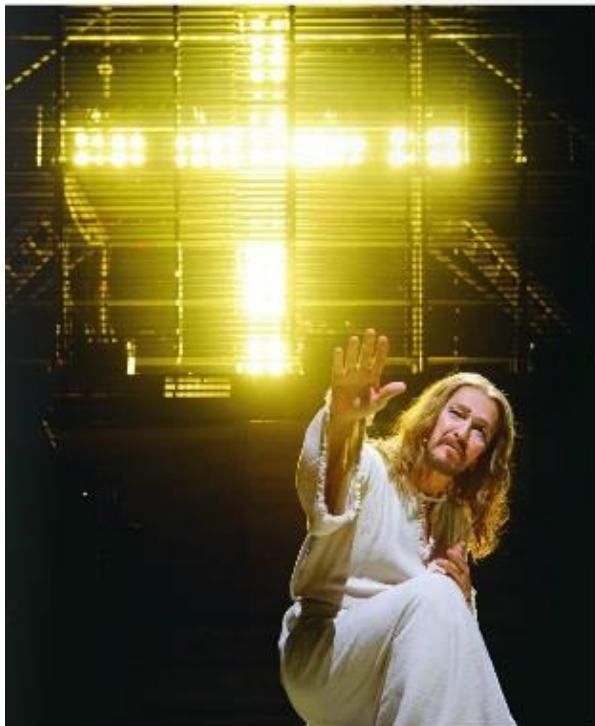
tekst Anne de Wies

Jesus Christ Superstar

De Amerikaan Ted Neeley speelde in 1973 de titelrol in de film *Jesus Christ Superstar*. Hij doet dat hij nog altijd; op z'n tweeënzeventigste: 'Ik vind het zelf ook een wonder.'

tekst Anne-Rose Miter-Betzinger

'Dit is de rol van mijn leven. Zodra de muziek begint, omarm ik Jezus. Deze musical wordt niet ouder. Dus ik ook niet. In iedere voorstelling ben ik 33. Doordat ik dat uitspraak, is het gelofwaardig. Het helpt natuurlijk dat ik met mijn stem alle hoge noten nog haal. Oorspronkelijk deed ik auditie voor de rol van Judas, dat vond ik een grotere uitdaging. Maar de regisseur zag Jezus in me. Ik ben religieus opgevoed, maar ik ga niet meer elke zondag naar de kerk. Ik ben wel spiritueel. Op het toneel voel ik de energie tussen mij en het publiek. In Halle werden toeschouwers helemaal gek als ze me zien. Vooral in Rome. Daar lopen mensen me op straat achterna. Zwangere vrouwen vragen of ik hun beik wil zegenen. Als ik zeg dat ik Jezus niet ben, pakken ze mijn hand en leggen die deinst op hun buik. Waanzinnig toch? Wie ben ik dan om te zeggen dat ik dat niet doe? Ik voel me hoederschipper en ik geef mensen wat ze voelen.'

Den Haag, 15 t/m 25 december
jesuschristmusical.nl

'IK KAN NIET BIJTEN DELFT.'

IS HEN SEKSEUDE UITSPRAAK VAN DE MINIMALISTISCHE KUNSTENAAR JAN SCHONHOVEN (1941-1998). WERK SWERK MOEITEL, GEËXPOSEERD WORDT TIECHS EEN DUO-TENTONSTELLING IN MUSEUM PRINSEN OF DELFT EN TIEDELIJK MUSEUM SCHIEDAM. DE EXPOSITIE LOOPT T/M 14 FEBRUARI 2016.

PHOTO: HET NEDERLANDS FILMARCHIEF, VAN DE WEGE VAN DE FOTOGRAFIE AMSTERDAM (2015)

ZWAGERMANS STILTE

'Hoe kun je – in deze tijden van tumult en eeuwige acceleratie, aangezwengeld door luidruchtige social media – nog stilte verkrijgen? En hoe kun je die stilte echt ervaren in een wereld waar die stilte steeds zeldzamer lijkt te worden?' Die vragen vatten volgens Joost Zwagerman, die tot veer schrik en droefenis dit jaar een eind maakte aan zijn leven, de noodzaak en urgentie van de nog door hem samengestelde tentoonstelling *Silencio out Loud* samen. De expositie in het Bergense museum Kraanburgh toont werk van grote namen zoals Marlene Dumas en Luc Tuymans, maar ook van Zwagermans persoonlijke vrienden Rineke Dijkstra en Kees Breukel. Met *Silencio out Loud* wordt de laatste eer aan de grote schrijver bewezen.

Bergen, 15 december t/m 16 mei
kraanburgh.nl

HET KARTSEIZOEN BEGINT

Fan van race, glepende wielen en Mariakart? Kom dan naar de derde editie van de Korbouren. Tijdens dit evenement – dat de start van het nieuwe kartseizoen inleidt – kun je in de AIS-hallen van Airport Lelystad de nieuwste modellen karts, motoren, kleding en accessoires komen bewonderen. En natuurlijk is je dag niet compleet zonder zelf een rondje (of twintig) als Max Verstappen keihard door de bochten te scharen en professionele, raceklare wedstrijdrijders te testen. Goed om te weten: een deel van de opbrengst wordt gedoneerd aan *Against Cancer*.

Van 15 januari
Lelystad, evenementenhal de Korbouren 2015, lely.nl

DOBBERENDE KERSTMARKT

Wat is er leuker dan een kerstmarkt? Een drijvende kerstmarkt! In het historisch centrum van Leiden wordt de enige dobberende kerstmarkt van ons land georganiseerd. De zestig sfeervolle chalets die midden op de Oude Rijn in het centrum van de stad worden geplaatst, vormen samen een winterwonderland waar je je kerstinkopen kunt doen. Je kunt natuurlijk ook gewoon lekker rondleuteren en af en toe stoppen voor een glas glühwein of een broodje broodworst.

Leiden, 11 t/m 20 december
oestruwwolde.nl/kerstmarkt

Kranenburgh **Silence out loud door ogen van middelbare scholieren**

Bergen * Museum Kranenburgh heeft deze week een bijzondere expositie: een artistieke reflectie op Joost Zwagermans tentoonstelling *Silence out loud* door tweedeklas leerlingen van PCC Oosterhout in Alkmaar. Het gaat om vijftig werken. In aanwezigheid van ouders, leerlingen en docenten is de expositie gistermiddag geopend. Op de foto PCC-leerling Luc Schagen (14) uit Alkmaar.

Bij de werken zijn door de leerlingen teksten geplaatst refererend aan het onderwerp stilte. 'Als ik naar een klok kijk word ik rustig omdat het zo langzaam gaat. Zestig seconden wachten om die wijzer te zien verplaatsen. Daar word ik stil van,' is er een van.

En een andere: 'Ik heb voor deze stilte gekozen omdat mijn vader overleden is toen ik vier was. Ik vind rust en stilte bij zijn graf. Dat graf is zwart, dat is de zwarte stip. Ik heb voor een rondje gekozen omdat het ook een zon is. Mijn vader is nog steeds mijn zonnetje. Het groen er omheen zijn de struiken. Ik vind extra stilte op zijn sterfdag en zijn verjaardag.'

Leerlingen van het Castricumse Bonhoeffercollege leverden een bijdrage in de vorm van een audiotour, filmpjes en een speurtocht. Waarmee een inkijkje ontstaat hoe zij een tentoonstelling zouden inrichten, aldus een woordvoerder van Kranenburgh. De BSG in Bergen lift mee met het tonen van kunstwerken gemaakt door leerlingen uit de hogere klassen.

Silence Out loud, met ruim 150 werken van vooral Nederlandse en Belgische kunstenaars, is komend weekeinde voor het laatst te zien.

FOTO ERNA FAUST

